

Рівненський державний гуманітарний університет
Художньо-педагогічний факультет
Кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва імені
Степана Шевчука
ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

До кваліфікаційної роботи ОС Бакалавра
на тему: «**При надії**»
(художній текстиль, гобелен)

Виконала: здобувачка вищої освіти
Бережницька Лідія Сергіївна
ОС Бакалавра
Спеціальності 023 Образотворче
Мистецтво, декоративне мистецтво,
реставрація

Керівник: ст. викл. Токар Іванна Василівна
Рецензент:

Засвідчую, що у цій кваліфікаційній роботі
Немає запозичень з праць інших авторів без
відповідних посилань

Здобувачка в.о. _____

ЗМІСТ

ВСТУП.....	
ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА РОБОТИ.....	
1.1 Образ жінки-матері в українській культурі та мистецтві: історичний аспект.....	
1.2 Психологічні особливості материнства в умовах війни.....	
1.3 Важливість батьківства як символу життя та майбутнього у воєнний час	
ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА РОБОТИ.....	
2.1 Опис художнього задуму гобелена.....	
2.2 Розробка ескізів	
3. ТЕХНОЛОГІЧНА ЧАСТИНА.....	
3.1 Створення дипломної роботи в матеріалі.....	
3.2 Економічні розрахунки.....	
ВИСНОВКИ.....	
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	
ДОДАТКИ.....	

ВСТУП

В умовах небачених викликів, породжених військовою агресією проти України, мистецтво стає надзвичайно важливим інструментом для збереження спільної пам'яті, вираження емоцій та розуміння травматичного досвіду. Серед різноманіття мистецьких трактувань воєнної реальності виділяється образ жінки-матері, постаті, що має коріння в архетипах. В умовах сьогодення надзвичайної ваги набуває тема материнства, що випробовується війною: виношування дитини під гуркіт вибухів, виховання дітей у щоденній небезпеці, непохитна віра в повернення чоловіка з передової та самотійна боротьба з нереальними труднощами.

Актуальність дослідження постаті жінки-матері в українському мистецтві воєнного часу впливає не тільки з трагічних реалій сьогодення, але й з потреби осягнення змін цього ключового образу під тиском надзвичайних обставин. Розбір художніх творів, де представлено материнство в умовах війни, дає змогу виокремити провідні символи, емоційні переживання та художні прийоми, якими митці доносять багатогранну палітру почуттів жінки-матері

Подана кваліфікаційна робота присвячена дослідженню образу жінки в українському мистецтві, розглядаючи його через призму декоративного мистецтва, зокрема – гобелена "При надії". Ключовою ідеєю гобелена є показ багатолікого стану жінки, що поєднує в собі майбутню матір, та/або неньку, яка вже піклується про дитину в нелегких воєнних реаліях, та дружину, яка сподівається на повернення свого чоловіка-захисника.

Завданням цієї дипломної роботи є всебічне вивчення образу жінки-матері в українському мистецтві часів воєнних дій, особливо в контексті декоративного мистецтва, а саме – гобелену. Для досягнення поставленої мети важливим є реалізація таких завдань:

- проаналізувати історичну еволюцію образу матері в українській культурі та мистецтві, від міфологічних коренів до сучасних образів;
- висвітлити психологічний портрет мами в період вагітності, яка виховує дітей в умовах війни, чекає на повернення чоловіка з фронту та самотійно долає виклики материнства у воєнні часи;
- прослідкувати значення батьківства як символу незламності життя та віри в майбутнє України;
- дати характеристику гобелену як виду декоративно-прикладного мистецтва, окреслити його історичний шлях, технологію виготовлення та можливості для художнього вираження;
- створити ескізи авторського гобелена "При надії", присвяченого образу жінки-матері в українському мистецтві воєнного часу, докладно розкрити художній задум, композиційні особливості, колористичну палітру, символізм елементів та аргументувати вибір художніх прийомів;
- описати технологічний процес створення гобелена, включаючи підготовку матеріалів, послідовність етапів виготовлення та економічне обґрунтування проєкту.

Об'єктом аналізу стає постать жінки-матері в українському мистецтві.

Предметом дослідження постає мистецьке відтворення цього образу крізь призму декоративного мистецтва.

Наукова новизна цього дослідження полягає у спробі всебічного розгляду образу жінки-матері в мистецтві воєнного часу з акцентом на психологічних аспектах материнства в цей складний період. Кваліфікаційна робота органічно поєднує теоретичне обґрунтування обраної теми з практичним втіленням художньої ідеї.

Практична значущість цього дослідження полягає у потенціалі використання його висновків в освітньому процесі мистецьких вишів. Отримані

результати також стануть у пригоді для майбутніх досліджень з історії та теорії мистецтва, особливо у сфері вивчення сучасного українського мистецтва, яке виникло в воєнних умовах. Створений гобелен здатен представляти культурну та мистецьку вартість, віддзеркалюючи ключові соціальні та емоційні виклики сьогодення.

Структура кваліфікаційної роботи вибудована згідно з визначеною метою та задачами дослідження. Робота має чітку структуру: вступ, три основні розділи (теоретичний, творчий і технологічний), висновки, перелік використаних джерел та додатки. У теоретичній частині здійснюється аналіз історичного та сучасного періодів формування образу жінки-матері в українському мистецтві, а також розглядається гобелен як вид мистецтва. Творчий розділ містить опис процесу створення гобелену та обґрунтування художньої ідеї. Технологічний розділ присвячено детальному висвітленню етапів створення дипломної роботи.

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА РОБОТИ

1.1 Образ жінки-матері в українській культурі та мистецтві: історичний аспект

Материнство – одна з найчарівніших митей, що випадають на долю жінки. Саме завдяки мамі цей світ зустрічає кожную нову душу. Перша зустріч, образ, дотик, перший аромат – все це дитина вловлює з перших хвилин життя, відчуваючи присутність мами. Найтепліші спогади дитинства – вони тісно переплітаються з образом найріднішої людини – мами, матусі, нені, які дарують нам не лише життя, а й стають прикладом для наслідування.

Образ жінки-матері - один з найдавніших та найважливіших в історії людства. В українській культурі він відіграє надзвичайну, сакральну роль, відображаючись у міфах, піснях, книгах, малярстві та релігійних уявленнях

крізь століття. Еволюція цього образу демонструє комплексні суспільно-історичні зміни в українському суспільстві, паралельно з цим, не втрачаючи своєї центральної ролі, як уособлення життя, родючості, оборони та духовності.

У дохристиянські часи на землях, що нині належать Україні, панували культу богинь-прародительок, асоційованих з родючістю ґрунту, збіжжям та продовженням роду людського. Археологічні відкриття, зокрема, трипільські статуетки, котрі зображують жінок, вказують на поклоніння жіночій природі як основі існування та достатку [9, с.350-356]. Найбільш визначними серед них є невеликі жіночі статуетки, культ Великої Богині-Матері з ідентичною символікою Світового дерева. Образ вирізнявся легкістю, витончена постать була прямовисною та стрункою. Трипільці, як відомо, надзвичайно цінували й плекали образ жінки-матері. Дітей виховували в атмосфері любові й радості. Ці стародавні вірування створили основу для наступного бачення жінки-матері як захисниці родини та домівки.

З утвердженням християнства постать Богородиці посідає чільне місце в українській релігійній сфері. Діва Марія, матір Ісуса Христа, перетворюється на символ непорочності, співчуття та захисту. Її іконографічні втілення, багаточисленні народні пісні та молитовні звернення увиразнюють її значення як небесної опікунки українського люду, особливо в періоди важких випробувань [1, с. 112-125] Синтез язичницьких та християнських світоглядів надав образу жінки-матері глибших духовних рис.

У народній творчості образ матері розкривається як уособлення мудрості, щирості та непохильної любові. Материнські пісні, легенди та приказки оспівують її самовідданість, витримку та безмежну відданість дітям [42].

У часи козацтва образ матері-захисниці набував глибинного значення,

уособлюючи єднання з батьківщиною та духовне підкріплення воїнів, що оберігали рідний край [24]. Її невимовне очікування та щирі молитви перетворились на невіддільну складову козацьких переказів. Характерним проявом цього явища є св'ято "Покрова"

В українській літературі дев'ятнадцятого століття образ жінки-матері посідає чільне місце, особливо у творчості Тараса Шевченка. У його поемі "Катерина" трагічна доля жінки, зганьбленої та полишеної, уособлює соціальну нерівність та страждання всього українського народу [49, с. 201-215]. Натомість, у його ліричних творах вимальовується ідеалізований образ матері-селянки, котра є хранителькою національної ідентичності та моральних підвалин. У творчості Івана Франка образ матері теж посідає вагомую роль. В його оповіданнях та повістях часто постають сильній самовіддані жінки, які, попри соціальні негаразди, зберігають свою гідність та материнську любов [47, с. 85-98]. В даному аспекті також необхідно згадати Марка Вовчка, чий новели відтворювали нелегку долю селянських жінок-матінок за часів кріпосництва [15, с. 45-58]. Їхня знедоленість, важка щоденна робота та постійний бій за виживання нащадків постають перед нами як символ співчуття й соціального обурення. Леся Українка крізь призму драматургії вивчає важкі душевні злами жінки-матері в контексті історичних перипетій та приватних лих [45, с. 132-145].

В українському візуальному мистецтві образ жінки-матері отримав своє втілення в іконописі, народному живописі та у доробку професійних митців. Ікони Богородиці різних типів (Оранта, Одигітрія, Елеуса) являють собою не лише сакральні символи, а й мистецькі шедеври, що виражають глибоку повагу до материнства [3]. У народних зображеннях козака Мамаю нерідко змальовується постать матері: вона або благословляє сина на мандри, або оплакує його смерть. Це втілення родинного зв'язку, що нагадує про до-

машині гніздо.

У ХХ столітті, не зважаючи на історичні виклики та потрясіння, образ жінки-матері залишається ключовим в літературних творах та образотворчому мистецтві. У доробку митців шістдесятих років та сучасних авторів постає жіноцтва постає у новому світлі, показуючи еволюцію ролі жінок та їхньої позиції в соціумі [43]. В актуальному мистецтві митці часто акцентують увагу на материнстві, переосмислюючи його крізь призму феміністичної критики та гендерної рівності [39, с. 212-225].

Образ матерів України, з початком повномасштабного вторгнення, кардинально змінився, перетворившись на символ незламності та справжнього героїзму. У постійній небезпеці українки демонструють неймовірну силу волі, захищаючи своїх дітей, нерідко наражаючи себе на смертельну небезпеку. Героїзм матерів, що евакуюють дітей з-під вогню, піклуються про них у сховищах або стають волонтерками, викликає щире захоплення та повагу в усьому світі. Війна поклала на плечі українських матерів безліч нових обов'язків: вони стали опікунками, психологічною підтримкою, годувальницями, волонтерками, вимушеними переселенками, що змушені пристосовуватися до нових, вкрай важких обставин. Однак за маскою могутньої матері часто ховається надзвичайна емоційна вразливість, викликана перманентними страхами, розлуками та втратами. Війна загострила її відповідальність за долю дітей, за їхнє право на життя у мирній та вільній державі, що виражається у підтримці збройних сил та патріотичному вихованні. Виникли нові виклики для материнства – на відстані, в умовах окупації, під час евакуації, що потребують надзвичайної стійкості та вміння підтримувати зв'язок із дітьми. Материнство набуло політичного значення, голос матерів, які прагнуть миру та справедливості, став надзвичайно важливим. Війна змусила жінок-матерів переглянути свої життєві цінності,

поставивши безпеку та благополуччя дітей на перше місце. Отож, образ жінки-матері в сучасній Україні – це складне поєднання сили, самовідданості, тривоги та непохитної віри у світле майбутнє [20].

Окремої пошани варті матері, які втомились в очікуванні синів з перedoї, що втратили своїх дітей через агресію, перетворюються на втілення незламності українського народу та його змагань за незалежність. Їхні розповіді, їхні муки й їхня непохитна віра у перемогу стають джерелом натхнення та єдності українського суспільства [22].

Також, багато жінок вважають своїм покликанням – радість материнства, продовження роду та піклування про дитину, яка є плодом кохання та продовженням власного Я [2].

Не дивлячись на умови сьогодення, актуальними залишаються суспільні стандарти, етичні засади та звичаї що створюють концепцію "зразкової" матері, окреслюючи її функції, зобов'язання та навіть емоційний спектр. Гендерні упередження нерідко відводять жінці головну роль у вихованні потомства, що впливає на її шанси на самоствердження за межами дому. Культурні обряди та переконання, які стосуються періоду вагітності та появи на світ дитини, успадковуються від предків, формуючи підходи до догляду та світосприйняття материнства. В умовах сьогодення нерідко зустрічається конфлікт поколінь, що стосується засобів догляду за дитиною, стилю її виховання та навіть діяльності матері під час вагітності [28]. Наразі, ми можемо спостерігати наших захисниць, які очікують поповнення, але продовжують нести службу на ранніх термінах; матерів, які працюють на пізніх термінах для того, щоб забезпечити майбутнє дитини, без участі чоловіка, який тривалий час не виходить на зв'язок; вагітних, які залишаються в зоні бойових дій, через страх починати життя з нуля – все це гостро засуджується суспільством. Дуже сумно, що будь-яка діяльність матері піддається

нищівній критиці оточуючих, що посилює тягар відповідальності та погіршує психоемоційний стан жінки, яка перебуває і так в напружених складних умовах [46].

Отже, постать матері в українській культурній спадщині та художній творчості пододала тривалий еволюційний шлях, зумівши при цьому зберегти свою ключову вагу. Від прадавніх богинь-опікунок до Діви Марії, від фольклорних постатей до літературних героїнь та візуальних втілень, цей образ втілює найважливіші моральні орієнтири українського народу: любов, самопожертву, духовність, єднання з рідною землею та жагу до життя. Вивчення цього образу в історичному контексті дає змогу глибше усвідомити культурні коди та ментальні риси української нації.

1.2 Психологічні особливості материнства в умовах війни

Війна в Україні спричинила надзвичайний шок для всього соціуму, і особливо відчутно це торкнулося жінок, які пізнають материнство в надзвичайних обставинах. Вагітність, виховання малечі під постійною небезпекою, тривожне очікування чоловіка з передової – ці фактори залишають глибокий психологічний слід на емоційному самопочутті та психічному стані жінок. Вивчення психологічних граней материнства під час воєнних дій є вкрай важливим для усвідомлення потреб цієї частини населення та створення дієвих підходів до психологічної допомоги [35].

На тлі подій сьогодення, де кожний новий день може принести невідомі виклики, а мовчання часто виявляється облудним, ухвалення рішення про народження нового життя стає особливим, майже священним. Вагітність – це не просто очікування дива, це крок у незвідане, сповнений тривоги та сподівань, несамовитого кохання й глибокого страху. Уявіть собі жінку, в утробі якої вже зароджується майбутнє, а над головою нависає тінь знищен-

ня. Як захистити найдорожче? – основне питання, що хвилює майбутню породіллю.

Це рішення, на яке не кожна зважиться. І це цілком зрозуміло, адже за кожним таким кроком криється не лише сподівання на щасливе майбутнє, а й розуміння величезної відповідальності за нове життя, народжене в умовах війни. Страшно відчувати власну неспроможність захистити найрідніше від усіх загроз, лякає й невідомість завтрашнього дня. Але, разом з тим, у цьому виборі прихована величезна сила любові, яка долає страх та віра в те, що навіть серед розрухи й смерті може зародитися нове життя, наповнене надією та світлом. І, можливо, саме ці діти, народжені в полум'ї ракет, стануть символом незламності людського духу та запорукою майбутнього миру на нашій землі. Їхнє народження – це тихий, але сильний протест проти нищення, це ствердження вічного прагнення до життя, яке ніщо нездатне знівечити [5; 17; 19].

Вагітність – це пора великих змін, що зачіпають фізичний та психо-емоційний стан жінки. В наш час цей природний процес ускладнюється через перманентний стрес, переживання за власне життя і життя майбутньої дитини, а також невизначеність майбутнього [14]. Жінка постійно перебуває у стані тривожного передчуття, боячись за потенційні наслідки війни для себе та своєї дитини, як під час виношування, так і після пологів. Дослідження вказують, що вагітні жінки, які переживають такі події, відчувають підвищення рівня тривоги, депресії та посттравматичного стресового розладу (ПТСР) [30, с.71]. Постійні повітряні тривоги, вимушені переїзди, нестача необхідного та невизначеність у новинах породжують хронічний стрес, який може негативно впливати на перебіг вагітності та розвиток дитини в утробі [11; 21].

Фізіологічні трансформації також не залишаються осторонь та набувають особливого контексту. Наприклад, розтяжки на животі, стегнах, гру-

дах, що стали наслідком різкого збільшення маси тіла та є доволі логічним та природним явищем під час вагітності, можуть сприйматися з більшим хвилюванням на тлі загального стресу та відчуття втрати контролю над власним тілом. Набір зайвих кілограмів, який і так частіше за все сприймається доволі негативно, може провокувати додаткові переживання щодо здоров'я та подальшого відновлення, особливо в умовах обмеженого доступу до звичних ресурсів та можливостей для фізичної активності. Значні гормональні зрушення, властиві для періоду виношування дитини, здатні викликати емоційну нестабільність, раптові зміни настрою, збільшення роздратованості та плаксивості. В вищесказаних умовах ці гормональні ефекти підсилюються зовнішніми чинниками стресу, підвищуючи ймовірність виникнення депресивних станів та тривожних розладів [13]. Психологічні складнощі, породжені кардинальною зміною звичного способу життя, вважаються одним з найважливіших викликів сьогодення.

Крім того не завжди майбутня мама носить дитя під серцем у відносній безпеці, є багато жінок, які з тих, чи інших причин залишаються на територіях, що межують із зоною бойових дій. Таким чином, українські наукові розвідки засвідчують збільшення кількості передчасних пологів та перинатальних ускладнень серед вагітних, котрі перебувають на територіях активних бойових дій або ж стали вимушеними переселенками [16]. Крім того, вагітні потерпають від емоційного напруження, спричиненого розлукою з найближчими, зокрема з чоловіками, які захищають Батьківщину на передовій [10]. Відсутність підтримки партнера, тривога за його життя та стан здоров'я поглиблюють відчуття самотності й безсилля.

Рішення завагітніти в такий час для сім'ї – це справжній виклик, який є надзвичайно складним та відповідальним, адже не кожна жінка готова дати нове життя в таких надзвичайно складних умовах [5]. Хоча розуміння усіх

небезпек і можливих проблем супроводжує це, воно може виражати непохитну віру у завтрашній день, прагнення продовжити свій рід та слугувати символом спротиву руйнівній силі війни. Це рішення нерідко базується на внутрішній стійкості, підтримці від рідних та надії на швидке завершення конфлікту [25]. У той же час, вагітність, що виникла неочікувано внаслідок трагічних обставин, може супроводжуватися складними емоційними станами, почуттям провини або розгубленості. Сучасна наука демонструє глибокий психоемоційний контакт між вагітною жінкою та плодом. Психічний стан матері, її відчуття напруги та страху напряму впливають на фізичний стан дитини та її подальший життєвий шлях. Гормони стресу, які вивільняються в материнському організмі, здатні долати плацентарний бар'єр. Вони впливають на нервову систему дитини, збільшуючи імовірність передчасних пологів та інших проблем під час вагітності. Саме тому, вагітним потрібно посилено піклуватися про себе, активізувати адаптивні механізми та активно використовувати відомі копінг-стратегії для того, щоб мінімізувати прояви стресу, покращити своє самопочуття [6; 7]. В період вагітності надзвичайно важливо мати сприятливий психоемоційний стан (що в наш час здається чимось фантастичним) та доступ до всіх потенційно необхідних ресурсів, які можуть знадобитися у той, чи інший момент, що в наш час здається чимось.

Надзвичайно важливим стає забезпечення доступу до медичної допомоги вагітним жінкам в умовах воєнних дій. Знищення медичних закладів, дефіцит кваліфікованого персоналу та брак життєво необхідних ліків зумовлюють підвищений ризик для здоров'я майбутньої мами та її дитини [12]. Психологічна підтримка для вагітних у цей складний час має бути сконцентрована на зменшенні тривоги, створенні позитивного емоційного фону та наданні актуальної інформації про безпечні пологи та догляд за немовлям [33].

Вагітні, які вже мають дітей відчують більше навантаження та трохи інший спектр переживань, ніж ті, хто очікує на первістка. Адже майбутня породілля переживає не тільки за власну безпеку та безпеку майбутньої дитини, а й за психофізичний стан своєї малечі, яка теж страждає від наслідків катастроф. Діти, чиє життя проходить під покровом постійної небезпеки, стають свідками жахіття, втрачають найрідніших, вимушені тікати з дому. Це здатне спричинити цілу низку психологічних розладів, серед яких тривожність, страхи, прояви агресії, активізація захисних механізмів психіки (можливе повернення на більш ранні етапи розвитку, де було комфортно та безпечно), проблеми зі сном та апетитом [23; 27]. Батьківство воєнного часу стає важким викликом: потрібно гарантувати дітям фізичний захист та емоційну стабільність, попри власні душевні рани та необхідність піклуватися про себе та немовля [31].

Дослідження демонструють, що материнська підтримка, а також емоційна стійкість матері є визначальними факторами психологічної адаптації дитини після пережитих травматичних ситуацій [37]. Водночас, самі матері нерідко потребують психологічної підтримки, щоб впоратися зі своїм стресом та тривожністю, та мати можливість надавати ефективну підтримку власним дітям [18; 41]. Значним аспектом є організація навчального процесу для дітей в умовах воєнних дій. Дистанційне навчання, хоч і вимушено необхідне, може бути проблематичним для дітей молодшого віку та тих, хто має особливі освітні потреби [36]. Матері часто вимушені поєднувати роботу та навчання дітей, що збільшує навантаження та стрес [40].

Психологічна підтримка матерів, які виховують дітей в складних, повинна охоплювати навчання методів самодопомоги, а також способів боротьби з дитячими страхами та тривогою. Важливо надати їм інформацію про психологічні наслідки травматичного досвіду та сприяти розвитку навичок

ефективного спілкування з дітьми [40; 44].

Очікування коханого, що захищає батьківщину на передовій, стає додатковим джерелом тривоги для жінок. Нескінченна невизначеність щодо його безпеки, страх почути лихі вісті, відчуття покину тості та необхідність турбуватися про родину – усвідомлення цього здатне викликати тривалий стрес, хвилювання та пригнічення [32]. Жінки, що чекають на повернення своїх чоловіків з фронту, нерідко переживають емоційну двозначність: з одного боку, мають гордість за своїх обранців та їхній внесок у оборону держави, з іншого – перебувають у стані невпинного тривожного очікування [48]. Підтримувати зв'язок з коханим, навіть на відстані, є надзвичайно важливим для збереження емоційного балансу жінки [50]. Проте, не завжди виникає можливість для регулярного спілкування, що загострює відчуття ізоляваності та безсилля.

Після того, як чоловік повертається з передової, родина змушена зіткнутися з новими викликами, що виникають у зв'язку з його поверненням до звичайного життя. Чоловік може страждати на посттравматичний стресовий розлад, мати фізичні та психічні травми, які впливають на його поведінку та емоційне самопочуття [29]. Жінкам доводиться підлаштовуватися під нові риси характеру чоловіків, підтримувати їх та водночас турбуватися про себе та малечу. Психологічна підтримка для жінок, які чекають своїх чоловіків з фронту та зустрічають їх вдома, вкрай потрібна для збереження психологічного самопочуття та здорових відносин в родині [8; 38].

Попри всі виклики та перешкоди, українки виказують надзвичайну витримку й здатність пристосовуватися. Вони знаходять нові шляхи підтримки одна одної, об'єднуючись у волонтерські спільноти, беручи активну участь у допомозі армії та цивільному населенню.

Психологічна підтримка надзвичайно важлива, коли треба впоратися зі

складними обставинами та пристосуватися до змін. Забезпечення можливості отримати професійну психологічну допомогу, організація груп взаємопідтримки для жінок, які стикаються з подібними викликами, а також ознайомлення з методами самодопомоги – це ключові дії задля збереження психічного здоров'я матерів та їх сімей [34].

1.3 Важливість материнства як символу життя та майбутнього у воєнний час

Війна, як найбільш нищівна форма суспільного взаємозв'язку, не тільки спричиняє фізичне спустошення та загибель людей, а й глибоко проникає у духовну й емоційну сфери соціуму, піддаючи сумніву фундаментальні гуманістичні принципи. В умовах воєнних дій, коли домінують насилля та непевність, материнство набуває особливого, символічного значення. Це вже не тільки біологічний процес, пов'язаний з продовженням роду.

Одним із ключових факторів, що визначають значення материнства під час війни - його глибоке символічне втілення життя. Поява на світ нової людини в епоху руїни стає не просто звичайним явищем природи, а усвідомленим виявом непохитної віри в те, що життя візьме гору над смертю. Це ніби маніфест незламності людського духу, кинутий в обличчя тотального знищення. Кожна нова людина, що з'являється на світ, несе в собі промінь надії на оновлення народу, є уособленням його тривалості та здатності до відродження, попри страхіття, що приносить війна. Зважаючи на це, як тонко підмічає Л.П. Романенко "народження дитини під час бойових дій—це своєрідний акт існування, висловлювання важливості життя всупереч смерті".

Окрім того, батьківство виконує неоціненну функцію в утриманні та зміцненні соціальних зв'язків, які піддаються серйозним викликам та розривам. Матері виступають природними центрами турботи, без заперечної під-

тримки та емоційного спокою для своїх дітей та інших членів сім'ї, живучи в умовах постійної напруги, безперервної невизначеності й страху. Їхня неповторна вдача відчувати співпереживання, проявляти глибоке співчуття та безмежну любов – є ключовим чинником у процесі зцілення від психологічних травм, завданих війною, та повернення емоційної рівноваги [31].

Материнство – це могутній символ майбутнього України, її здатності до зростання та розквіту. Саме матері мають ключове значення у вихованні прийдешніх поколінь, котрі з часом будуть розбудовувати державу, сприяти її соціально-економічному та культурному поступу. Їхні особистісні переконання, моральні засади та життєвий шлях справляють визначальний вплив на формування світосприйняття, громадянської позиції та патріотичних настроїв прийдешніх поколінь. Коли національна ідентичність, культурна спадщина та духовні цінності перебувають під особливою загрозою, турбота про збереження рідної мови, національних традицій, історичної пам'яті та культурної самобутності набуває надзвичайного значення. "Мами виявляються центральними провідниками між поколінної трансляції культурних кодів та базових національних чеснот, особливо у важкі історичні періоди, коли існує загроза їхнього зникнення або викривлення" [28].

На плечах кожної мами чи тата лежить непосильний тягар відповідальності за фізичне здоров'я та емоційний стан дітей, коли навколо панує загроза: насилля, втрата рідних та крах усталеного життя. Звіт міжнародної гуманітарної організації "CARE International" за 2023 рік під назвою "Жінки на передовій гуманітарної кризи в Україні" містить докладний опис багатьох прикладів дивовижної стійкості, винахідливості та самовідданості українських матерів в умовах повномасштабного вторгнення [51].

На додачу, слід підкреслити, що поняття наважитись стати батьками набирає специфічного політичного та суспільного значення. Підтримка

державою материнства та дитинства в контексті війни стає не лише питанням гуманітарного характеру, але й надзвичайно важливою інвестицією в майбутнє нашої держави. Надання необхідної медичної допомоги вагітним жінкам та немовлятам, забезпечення соціальної підтримки сімей, які мають дітей, створення безпечних умов для їх зростання та здобуття освіти—це головні складові державної стратегії, метою якої є збереження людського ресурсу та забезпечення сталого розвитку країни після завершення воєнних дій.

Крім того, батьківство постає як ключовий складник національної ідентичності та патріотизму. Уявлення про маму-захисницю, що оберігає своїх нащадків та батьківщину від агресора, глибоко увійшло в українську культуру та минуле. В наш час цей образ набирає надзвичайної значущості, уособлюючи незламність українського народу, його волю до боротьби за власне майбутнє та захист найціннішого – життя власних дітей. Дослідження О.І.Антонової, що побачило світ у 2025 році та присвячене темі "Образу матері-берегині в українському фольклорі та його трансформації в умовах війни", демонструє глибоке коріння цього образу в історії, а також його сучасне осмислення [4].

Окрім того, слід проаналізувати психологічний вплив військових дій на жінок, які пізнали радість стати мамою саме в цей драматичний час. Постійна тривога за найдорожчих – дітей, вимушена потреба ухвалювати важкі рішення, що стосуються їхнього захисту, розлука з родиною та близькими людьми – усе це здатне спричинити глибокі психологічні рани та емоційне виснаження.

Надання професійної психологічної підтримки матерям, що зазнали лиха війни, має першорядне значення не тільки для їхнього особистого самопочуття, а й для психічного здоров'я наступних поколінь. Питання психологічної підтримки жінок з дітьми, що пережили військові дії, висвітлюю-

ться в роботі І. В. Кравченко "Психологічна допомога сім'ям з дітьми в кризових ситуаціях" (2022) [26].

Зрештою, слово “мама” виступає могутнім чинником єднання суспільства та розгортання волонтерського руху. Згуртовані спільним бажанням оборонити власних дітей і гарантувати їм достойне майбутнє, мами енергійно беруть участь у волонтерських починаннях, надають допомогу іншим родинам, які зазнали втрат через війну. Їхня активна громадська позиція та чуйність є визначальним фактором для консолідації нації та взаємопідтримки.

Отже, “діти” постають багатовимірним явищем, що сповнене глибоким символічним сенсом. Вони являють собою не тільки виток життя та забезпечення роду, а й могутній символ надії, незламності та віри в завтрашній день. Батьківська любов, піклування та безкорисливість відіграють ключову роль у збереженні соціальних зв'язків суспільства, передачі культурних надбань майбутнім генераціям та формуванні національної самосвідомості. По при тяжкі випробування та загрози, українські берегині являють дивовижну міць духу та непохитну віру у перемогу, вносячи безцінний вклад у долю своєї держави. Державне сприяння материнству та дитинству, надання психологічної підтримки матерям, що постраждали, і активна участь жінок у волонтерській діяльності є критичними елементами забезпечення благополуччя сімей в час війни та після її завершення.

ПРАКТИЧНА	ЧАСТИНА	РОБОТИ
2.1	Опис художнього задуму	гобелена

Творчий задум цього гобелену народився з особистого досвіду та глибокого внутрішнього стану. На тлі загальнонаціонального болю, страху перед майбутнім, постійного очікування новин — зароджується нове життя. Вагітність

— це не просто фізичний стан, а надзвичайно складний психологічний досвід, коли тіло змінюється щодня, а час ніби зупиняється і водночас прискорюється. Саме це відчуття — тиша перед чимось великим і незворотнім — лягло в основу композиції гобелену.

Ескізи завжди мали у собі поєднання з двох частин — двох форм, кожна з яких має свій образний центр, але водночас вони були тісно пов'язані між собою. Мати і дитя.

Ліва частина — витягнутий прямокутник, у якому зображено силует вагітної жінки. Вона стоїть у повний зріст, біла, майже прозора, як світло, що розчиняється у повітрі. Її фігура статична, але сповнена внутрішньої напруги — очікування, зосередженості, тиші. Вона символізує материнство як джерело життя, внутрішній простір, що поступово відкривається світові.

Права частина — коло. У ньому — образ дитини, не чітко окреслений, наче плід у лоні матері. Коло — як планета, як вічний цикл народження і повторення. Коли погляд переходить від фігури жінки до дитини, виникає відчуття динаміки, зв'язку, руху — і саме тут головну роль відіграє спіраль.

Спіраль — об'єднуючий елемент композиції. Вона бере свій початок у колі, у центрі образу дитини, і розгортається по всій площині, торкаючись силуету жінки. Це не лише візуальний мотив — це символ енергетичного зв'язку між двома формами. Спіраль — це життя, що зароджується, розвивається, розкручується від ядра до зовнішнього світу. Вона об'єднує ці дві частини гобелену в єдине ціле, перетворюючи їх з окремих елементів на єдиний образ — людського існування в часі, що має початок, розвиток і продовження. [56]

Колористичне вирішення свідомо обмежене: холодні темні та білі тони створюють нейтральний, позачасовий простір — простір очікування. Теплий ак-

цент — Оранжевий, як сонце, як серцебиття, як знак життя — зосереджений у центрі композиції, де спіраль починає свій рух. Таким чином створюється візуальний і емоційний фокус на тому, що є джерелом всього — на дитині, яка ось-ось має з'явитися на світ.

Орнамент у цій роботі не є декоративною складовою — він виконує символічну, змістотворчу функцію. Через традиційні українські символи передається внутрішній стан героїні, глибинне значення материнства, зв'язок поколінь і циклічність буття. Кожен орнаментальний елемент має своє місце у композиції й несе окреме смислове навантаження.

Спіраль

Спіраль — один із найдавніших символів у слов'янському, зокрема й українському, орнаменті. Вона символізує рух, розвиток, еволюцію, а водночас — нескінченність та повернення до витоків. У жіночих символах вона часто асоціюється з материнською енергією, внутрішнім простором, народженням, часом і Всесвітом. У традиційній вишивці спіраль — це знак життєвої сили, пульсу Землі та безперервності роду.

У гобелені цей мотив зображено двічі: на образі жінки (розгортається по її фігурі) та дитини (у центрі кола). Такий розподіл підкреслює їхній зв'язок. Спіраль починається в колі — у центрі дитини — й продовжується на жіночому тілі. Вона є ніби енергетичним струменем, що єднає їх обох. Це візуалізація того, як життя переходить від матері до дитини — не лише фізично, а на рівні пам'яті, духу, емоцій. [53]

Хвиля

Хвиля — ще один архаїчний елемент українського орнаменту. Вона є символом води, руху, життя, перетворення. У фольклорі вода часто виступає як межа між світами — тим, що розділяє і водночас з'єднує. Вона очищує, дарує нове життя, змінює стан. Хвиля — це також дихання природи, її пульсація.

У гобелені хвиля використана на волоссі жінки. Це не випадково: волосся в українській культурі — символ жіночої сили, оберег. Розміщення хвилі саме тут говорить про внутрішній рух, емоційне напруження, текучість стану, в якому перебуває жінка. Вона не статична — попри зупинену позу, всередині неї все рухається, трансформується, визріває. Волосся з хвилястим орнаментом стає ніби рекою часу, по якій рухається душа жінки в очікуванні нового життя. [56]

Коло

Коло — універсальний і дуже глибокий символ у всіх культурах, але особливо — в українській. Це знак цілісності, досконалості, життєвого циклу. У язичницькій традиції — це сонце, вічність, безкінечне повторення життя і смерті. У колі закладено ідею захищеного простору — сакрального центру, навколо якого все обертається. [56]

У гобелені вся дитина вписана в коло — не лише композиційно, а й смислово. Коло тут — матриця життя, зародок, утроба, всесвіт, що ще не розкрився. Воно виступає і як захист, і як межа між вже існуючим і тим, що тільки має з'явитися. Образ дитини в колі — це символ потенціалу, майбутнього, яке ще не реалізоване, але вже існує. У поєднанні зі спіраллю це коло «оживає» — стає джерелом динаміки, а не застиглою формою.

Завдяки використанню цих орнаментальних символів — спіралі, хвилі та кола — гобелен поєднує особистий досвід і культурну пам'ять. Робота набуває багатошарового значення: вона не лише про материнство як фізичний стан, а й про глибоку архетипну жіночу силу, про рух поколінь, нескінченну зміну і надію, втілену в образі дитини.

Вибір гобелену як художньої форми не випадковий. Це не лише текстиль, це багатовікова техніка, що дозволяє працювати з ритмом, фактурою, кольором як з матеріалом емоційного впливу. Відчуття часу в гобелені матеріалізується — у повторенні ниток, у монотонній, але значущій праці ткача, як у монотонному, але наповненому сенсом чеканні вагітної жінки.

2.2 Розробка ескізів гобелена

Процес створення ескізів до гобелена був тривалим, та емоційно насиченим. Він почався у складний період мого життя — саме тоді, коли мого чоловіка знову відправили на службу в межах бойових дій у складі Збройних сил України. Це відбилося на моєму емоційному стані: я переживала тривогу, невизначеність, втому. Цей внутрішній біль трансформувався у перші ескізи, які мали значно похмуріший характер — як за настроєм, так і за кольором. Композиції були стриманими, скупими, навіть відстороненими. Жінка в цих перших варіантах була позбавлена індивідуальних рис — вона мала лише головний убір, її фігура була закритою, ніби схованою всередину себе.

Згодом, коли минув час, я повернулася до цих ескізів з новим поглядом. Мені

захотілося додати тепла. Так з'явилося яскраве волосся у жінки — як елемент солярного, живого, особистого, інтимного. [56] Зі зміною внутрішнього стану прийшло бажання надати роботі більше світла, ніжності, надії. Похмурість поступилася місцем теплому спокою. Я почала активно шукати баланс між глибиною і прозорістю образу.

Пошук вівся як у традиційний, так і в цифровий спосіб. Перші ескізи я виконувала від руки в блокноті — переважно це були начерки фігури, експерименти з позою, силуетом, розташуванням елементів. Потім робота перемістилася в цифровий формат — у програму Adobe Illustrator. Саме там я створювала більшість ескізів, допрацьовувала форму, уточнювала контури, працювала з кольором. Цифровий формат дозволив мені швидше бачити композиційні зміни, порівнювати варіанти і гнучко коригувати дрібні деталі.

Особливим і надзвичайно складним етапом став підбір кольорової гами. Я дуже довго не могла прийти до рішення, яке поєднання кольорів буде достатньо сильним, але не агресивним, спокійним, але не тьмним. Перші кольорові рішення були приглушеними, майже монохромними — я свідомо працювала в межах споріднених кольорів. Але з часом зрозуміла, що саме контрастність дозволяє краще передати напругу та глибину почуттів. Кольори почали «взаємодіяти» між собою — вступати у діалог, у якому тепло і тривога, очікування і ніжність перепліталися.

Цей довгий ескізний процес був не просто технічною підготовкою — він став формою внутрішнього зцілення, бо в той час я сама була при надії. Я намагалась відчувати, як трансформується мій стан, як змінюється образ жінки, дитини, простір між нами. Ескізи — це історія того, як з мого особистого досвіду народився образ, сповнений любові, надії та зв'язку між поколіннями.

3. ТЕХНОЛОГІЧНА ЧАСТИНА

3.1 Підготовка матеріалів та інструментів для створення гобелена

Робота над втіленням гобелену «Очікування» розпочалась із виготовлення ткацького станка, оскільки готового устаткування на той момент не було. Було створено дерев'яну раму розміром 1400 мм у ширину та 1200 мм у висоту. На периметрі рами вручну забито цвяхи з відстанню приблизно 0,5 см один від одного, що дозволило натягнути нитки основи.

Після підготовки станка було натягнуто білі бавовняні нитки основи, які є стійкими, пружними, м'якими та гігроскопічними — ідеальні для роботи в техніці ручного ткацтва. Розпочалося ткання прямокутної частини гобелену — образу матері. Ця частина виконувалася традиційним полотняним переплетенням: нитка підткання переплітається з основою в шаховому порядку через одну нитку. Для збереження рівного краю гобелену, на початку прокладено смужку паперу шириною 4 см, після чого закладено закрайку — 2–3 см основи, що згодом була підгорнута і підшита.

Механічне змішування пряжі, випуклі елементи або складні техніки переплетення не використовувалися. Уся площа прямокутника була виткана рівномірним полотняним способом. Після завершення ткання основу гобелену зрізали спочатку зверху, потім знизу, а сам виріб залишили у горизонтальному положенні для усадки. Після пропрасування через вологу тканину прямокутна частина мала розмір 57×100 см.

Далі було створено другу частину — коло, що символізує дитину. Його діаметр становить 50 см — саме такого розміру зазвичай народжується новонароджена дитина. В основі цього елемента — рибацька сітка, натягнута на металевий обруч. Від країв до центру сітки за допомогою голки вручну викону-

валося переплетення ниткою, також у техніці полотняного переплетення, утворюючи орнамент у формі спіралі.

Після завершення обидва елементи — прямокутник і коло — були зшиті між собою, сформувавши єдину композицію. Для надання конструкції просторової жорсткості та можливості експонування на стіні, по периметру були вставлені дерев'яні планочки (штапики). Таким чином, робота отримала завершений вигляд, а поверхня гобелену стала натягнутою та візуально цілісною.

3.1 Економічні розрахунки

№ з/п	Назва матеріалу	Кількість матеріалу	Вартість одиниці (грн)	Загальний кошторис (грн)
-------	-----------------	---------------------	------------------------------	--------------------------------

1	Нитка основи (бавовна)	0,5 кг	45	90
2	Пряжа плюш (основна)	2,5 кг	120	1080
3	Рибальська сітка	1 шт (діам. 50 см)	80	80
4	Металевий обруч	1 шт (діам. 50 см)	90	90
5	Деревина для станка	4 м (брус + рейки)	70	280
6	Цвяхи	1 уп.	40	40
7	Штапики (дерев'яні планки)	2 шт по 150 см	176	352
8	Ножиці	1 шт	60	60
9	Лінійка дерев'яна	1 шт	50	50
10	Бюк (голка велика)	1 шт	40	40
11	Нитки для зшивання	1 катушка	25	25
12	Папір	1 шт	50	50
ВСЬОГО			2 237 грн	

ВИСНОВКИ

Робота «При надії» стала для мене не лише художнім висловлюванням, а й щирим відображенням власного внутрішнього стану. У період створення гобелена я сама перебувала в очікуванні дитини — це надало темі особливого змісту, інтимності та емоційної правди.

Через композиційне вирішення, колір, ритм і матеріал я прагнула передати тендітний психологічний стан жінки, зосередженої на майбутньому, сповненої тривоги, мрій, віри та невідомості. Образ втілений у декоративній формі, але глибоко символічний — він не лише про материнство як біологічний

факт, а про *внутрішнє оновлення*, про надію як фундаментальне почуття, що підтримує людину у складні та переломні моменти.

У ході роботи над темою було проаналізовано літературні джерела, досліджено приклади сучасного декоративного мистецтва, розроблено серію ескізів. У фінальному творі втілено найбільш цілісний варіант художнього бачення, в якому поєдналися особисте переживання і узагальнене символічне прочитання теми.

Дипломну роботу (56×110 см) можна розглядати як авторське художнє висловлювання, що несе емоційний та концептуальний зміст. Він може функціонувати як самостійний декоративний об'єкт у житловому інтер'єрі, громадському просторі або виставковому контексті, а також бути частиною методичного фонду кафедри чи викладача.

Цей твір — не просто результат навчального процесу, а спроба осмислення і фіксації особливого періоду життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Александрович, В. (2010). *Покров Богородиці : українська середньовічна іконографія*. Львів.
2. Ангелова С. О. (2014). Материнство як сфера самореалізації жінки. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*, 115, 11–14.
3. Антонович Є. А., & Удріс І. М. (2015). *Українське мистецтвознавство кінця XIX – початку XX століття: дослідження національних форм вітчизняного образотворчого мистецтва* (монографія). Кривий Ріг.
4. Антонова, З., & Галицька, Т. (2024). ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ЖІНОК ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ДО МАТЕРИНСТВА, ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН. *Psychology Travelogs*, (4), 89–98. <https://doi.org/10.31891/PT-2024-4-9>
5. Анчева І. А. (2017). Сучасний погляд на психологічну готовність до материнства. *Здорові жінки*, (6(122)) , 50–51.
6. Березіна О. М. (2017). *Психологічні особливості адаптації жінок до кризових умов життя*. Академія педагогічних наук України.
7. Брос Орелі (упоряд.). (2024). *Жінки та війна. Листи з України до вільного світу*. Academic Studies Pres.
8. Буковська О. О. (2015). Психологічна допомога сім'ям військовослужбовців, які повертаються із зони бойових дій. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Психологічні науки*, (128), 29-32. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPN_2015_128_9
9. Бурдо Н.Б. (2021). Східнотрипільська і західнотрипільська культури: міф чи реальність? *Археологія і давня історія України: Зб. наук. пр.*, 2(39), 350-359.
10. Валле В. (2022). *З життям під серцем наодинці. Народження дитини під час війни*. <https://uain.press/articles/z-zhittyam-pid-sertsem-naodintsi-narodzhennya-ditini-pid-chas-vijni-1644650>
11. Василенко Т. (2022). Військові дії та їх вплив на психоемоційний стан вагітних жінок. *Психологічна наука*, 14(1), 23–35.
12. Вежновець, Т., Короткий, О., Орабіна, Т., Гур'янов, В., Геревич, Н., Говсєєв, Д., & Вдовиченко, Ю. (2024). Особливості організації перинатальної допомоги в Україні в умовах воєнного стану. *Репродуктивне здоров'я жінки*, (8), 9–16. <https://doi.org/10.30841/2708-8731.8.2024.320071>
13. Виртос І. О., & Стрельник О.О. (б.д.). *Сучасне материнство – це емоційна робота*. ZMINA. URL: https://zmina.info/articles/olena_strelnik_suchasne_materinstvo_ce_jemocij

- [na_robota/](#) (дата звернення: 03.05.2025).
14. Вплив війни на психологічний стан вагітних жінок. (2024). *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса Серія Психологічні науки*, 1(4), 7. [https://doi.org/10.31558/2786-8745.2024.1\(4\).7](https://doi.org/10.31558/2786-8745.2024.1(4).7)
 15. Вовчок Марко. (1983-1984). *Зібрання творів у 3 томах*. Київ: Видавництво "Наукова думка".
 16. Геряк, С., Кучмій, В., Буряк, М., & Багній, Л. (2024). Особливості перебігу пологів у жінок–тимчасово переміщених осіб, які перенесли стрес внаслідок військової агресії. *Репродуктивне здоров'я жінки*, (2), 18–23. <https://doi.org/10.30841/2708-8731.2.2024.304642>
 17. Гомонюк О. М., & Яськова Н. М. (2017). Особливості психологічної готовності до материнства. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Психологія*, (4). http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2017_4_8
 18. Громова, Н. (2021). Моніторинг психічного здоров'я вагітних жінок під час війни. *Збірник наукових праць: Психологічні аспекти*, 6(4), 67–79. Київ: НАН України.
 19. Гур'янова, Т. (2020). Психологічна готовність жінок до материнства в умовах війни. *Наукові записки*, (12), 101–108.
 20. Денисюк О., & Бурлаченко М. (б.д.). ЗМІНИ В РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ОБРАЗІВ ЖІНКИ-МАТЕРІ, ЖІНКИ-БЕРЕГІНИ, ЖІНКИ-ВОЇНА В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ 2014–2024 РОКІВ. *Вісник Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури*, 56-64.
 21. Жабченко, І. ., Корнієць, Н., Ліщенко, І., Коваленко, Т., Бондаренко, О., & Сивура, О. (2024). Репродуктивні наслідки стресу воєнного часу та можливості їхньої корекції (Огляд літератури). *Репродуктивне здоров'я жінки*, (7), 65–72. <https://doi.org/10.30841/2708-8731.7.2024.314933>
 22. Збірник есеїв "Війна очима жінок". (2023). Київ: Видавництво "Комора".
 23. Зливков В., Лукомська С., Євдокимова Н., & Ліпінська С. (2023). *Діти і війна: монографія*. Видавець ПП Лисенко М.М.
 24. Історія української культури: Курс лекцій (під загальною редакцією доктора історичних наук С.О.Костилюєвої). (2010). ІВЦ „Видавництво „Політехніка”.
 25. Котляр А. (б.д.). *Вагітність під час війни: знаки Всесвіту*. Дзеркало тижня | Mirror Weekly. URL: <https://zn.ua/ukr/HEALTH/vahitnist-pid-chas-vijni-znaki-vsesvitu.html> (дата звернення: 14.03.2023).
 26. Кравченко Ю. І. (2021). Психологічна готовність до батьківства як умова збереження психічного здоров'я батьків. В *Авіаційна та екстремальна психологія у контексті технологічних досягнень: збірник наукових праць* (С. 197–200) / за заг. ред. Л. В. Помиткіної, О. М. Ічанської. «Ка-

федра».

27. Лугова М. (2022). Особливості материнства та дитинства у період війни: соціальнофілософський аналіз. *Pomiedzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe*, Nr. 2 (5), 107–116. URL: <https://czasopisma.marsza-lek.com.pl/images/pliki/pomi/05/pomi511.pdf> (дата звернення: 10.10.2024).
28. Лук'яненко, І. М. (2018). Соціокультурні чинники материнства. *Соціологічний вісник*, (4), 75–80.
29. Мацевко, Т., Березницька, У., & Солошенко, Н. (2020). ПСИХІЧНІ СТАНИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІСЛЯ ПОВЕРНЕННЯ ІЗ ЗОНИ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ. *Вісник Національного університету оборони України*, 55(2), 59–67. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2020-55-2-59-67>
30. Матохнюк Л.О., & Оверчук В.А. (2024). ВПЛИВ ВІЙНИ НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ВАГІТНИХ ЖІНОК. [https://doi.org/10.31558/2786-8745.2024.1\(4\).7](https://doi.org/10.31558/2786-8745.2024.1(4).7)
31. Маркова, Ю. О. (2024). *Материнство в умовах війни: цінності, виклики, конфліктостійкість* (дипломна робота ... бакалавра : 054 Соціологія). Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського. URI <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/68424>
32. Між страхом і надією: чекаючи на повернення своїх воїнів. Розмова з психологинєю Яною Моос в ефір RADIO M. (2024).
33. Мілютіна, К. Л., & Макарук, К. М. (2022). ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ВАГІТНИХ ЖІНОК ПІД ЧАС ВІЙНИ. *Журнал сучасної психології*, (3), 92-100. <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2022-3-12>
34. Мороз, Я. (2022). Групи підтримки для вагітних: досвід і перспективи. *Психологічні дослідження*, 9(2), 55–68.
35. Нероба М.В. (2015). Материнство як психологічний феномен. *Педагогічний Процес: теорія і практика*, (3–4 (48–49)) , 90–93.
36. Освітній процес в умовах війни та у повоєнний період: виклики, правила, перспективи : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 4 березня – 14 квітня 2024 року. (2024). Liha-Pres.
37. Оксютрович М.О., & Сабадуха В.О. (б.д.). *ПСИХОТРАВМУЮЧИЙ ДОСВІД ДИТИНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПРИ ЦЬОМУ*.
38. Потапчук Є., & Козловська Л. (2023). Психологічні труднощі шлюбних взаємин, пов'язаних з реалізацією репродуктивної функції. *PsychologyTravelogs*, (3), 17–27.
39. Романишин Л. (2012). Український жіночий рух у контексті національного відродження наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.: історіографія проблеми. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: : Історія, міжнародні відносини*, (10), 347-353.

- http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2012_10_41
40. Слюсар Л. (2023). Українська сім'я в умовах війни. *Демографія та соціальна економіка*, (2 (52)) , 3-20.
<https://doi.org/10.15407/dse2023.02.003>
 41. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту : навчально-методичний посібник. (2015). Агентство "Україна".
 42. Стоян С. П. (2014). *Культурно-історичні метаморфози символізму в європейському образотворчому мистецтві* (Монографія). «Міленіум».
 43. Стус В. (1994-1999). *Твори у 6 томах*. Львів: Видавництво "Літопис".
 44. Тимченко, Ю. (2020). Методи управління стресом у вагітних жінок. *Психологічний щоденник*, 8(2), 18–29.
 45. Українка Л. (1975-1979). *Зібрання творів у 12 томах*. Київ: Видавництво "Наукова думка".
 46. Феномен сучасного материнства: інтенсивність, професійність, високі вимоги та психологічний тиск. (б.д.). WCU - Жіночий консорціум України. URL: https://wcu-network.org.ua/ua/possessing-equalrights/news/Fenomen_suchasnogo_materinstva_ntensivnst_profesinst_v_isok_vimogi_ta_ps
 47. Козакевич О. *Традиція плетіння поясів на Гуцульщині в ХХ — на поч. ХХІ століття*. // Народознавчі зошити. № 2 (140). 2018. С. 372—384 Видавництво "Наукова думка".
 48. Циганенко Г., П'яста Р., & Дідик Н. (2018). *Любити, жити і чекати. Путівник для родин військових, які перебувають у зоні бойових дій*. Коло-лесо.
 49. Запаско Я. Декоративно - ужиткове мистецтво. Словник. Т.2. Львів: Вид-во "Афіша", 2000, 400с.
 50. Як подбати про себе, поки чекаєте близьку людину з фронту — поради психолога. (2023). *АрміяInform*. <https://armyinform.com.ua/2023/01/17/yak-podbaty-pro-sebe-poky-chekayete-blyzku-ly-udynu-z-frontu-porady-psyhologa/>
 51. CARE International. (2023). *Жінки на передовій гуманітарної кризи в Україні*. URL: https://careevaluations.org/wp-content/uploads/RGA_Ukraine_2023_UKRAINE_UKR.pdf
 52. Никорак О. Українська народна тканина ХІХ - ХХ ст. Типологія, локалізація, художні особливості. Львів: Вид-во "Афіша", 2004, 578с.
 53. *Традиційний український орнамент: Методика навчання* / Укл. О. М. Ковальчук. — Кременчук: КОГПА, 2019. — 48 с.

54. *Українські народні обереги-символи і знаки* / Укл. О. М. Ковальчук. — Київ: НБУ, 2022. — 64 с.
55. *Трипільська писемність: значення найпоширеніших символів* / О. Бодасюк. — Київ: Супремус, 2019. — 88 с.
56. *Солярні символи у мистецтві: свастика, сонячний хрест і спіралі* / Н. Івчик. — Київ: Мистецтво, 2023. — 120 с.

ДОДАТКИ